

Kovács Anna

Madách és külön barátai

*"Itt volt Madách Imre
Meg evett hat tojást
Ivott rá lelkesen
De csak víz áldomást. -"*

A levelet, melyből a fenti négysorost idéztük, Madách Imre küldte Ludányból barátjának *Szontagh Pálnak*, 1843. október 31-én. Azt kell gondolnunk, hogy talán mégis tévedett a költő, amikor e tréfás versikét, akkor még mindössze húszévesen szelíd önróniával, önmagáról lejegyezte. No, nem a tojások számában, hanem az eset jelentőségének megítélésében, "...mert azt, hogy egy éjt szalma fölött vityilóban tölték, s vacsorára tojást ettem, allig fogja az utókor illy formában örökíteni."

Az élet azonban kikacagja a logikát - folytathatjuk Madách kedvenc fordulatával. Madách-tanulmányok egész sorában kutat-hatjuk, leltározhatjuk aprólékosan az élet-rajz ismert adatait, vagy ennek híján kitalált-elemeit, azt remélve, hogy közelebb visznek

az életmű szelleméhez, Madách megértéséhez. De vajon van-e több értelme a Madách körüli kutatásoknak, mint amit ez a kis versike önmagában összegezni, kifejezni képes?

Talán egy haszna minden bizonnyal lehet, ha megismerjük azt a környezetet, amelyben vagy méginkább - ahogyan ezt *Hubay Miklós* egyik előadásában is hangsúlyozta - ami ellenére megfogalmazódott a Tragédia. Ez lehet a talaj, ahonnan gondolkodásunk elrugaszkozhat a Madách-i életmű megismerése, a Madách-i alkotóműhely titkának megfejtése, meglesése felé.

A Madách-i műhely összetett fogalom. A szellemi alkotás mellett lehetséges egy köznapibb, konkrétabb, tárgyiasultabb szemléletű megközelítése is. Ebben a szűkebb értelemben jelenti Madách Imre életének tágabb és közelebbi helyszínét, mindennapi életmódját, családi, baráti társaságát, ismerősei körét. Végsősoron azt a tárgyi világot, amelynek nyomait még ma is keresi a sztrégovai és a csesztveai látogató; és azt a szellemi

miliót, amelynek Madách is közvetlen alakító részese volt.

A Madách-i létezés két pólusa két nógrádi helyszín: Csesztve és Sztregova. Az alkotó férfikor két évtizedét töltötte itt, Csesztvén az 1844-53 és Sztregován az 1954-64 közötti éveket. A 19. században Csesztve és Sztregova a tipikus nógrádi aprófalvak közé tartoztak, lakosságuk éppenesak a félezer körüli mozgott. Mindkét faluban ott magasodott a katolikus és az evangélikus templom épülete, szimbolizálva a vallási megosztottságon túl a lakosság nemzetiségi megoszlását is, azt hogy magyarok és szlovákok együtt éltek itt. A két falu földesurai között ott voltak a Madáchok, így mindkét helyen állt a családnak szép "anglus parkkal" körülvelt lakása. A sztregovai új kastély és a csesztvei kúria a nógrádi nemesi építészet tipikus példái. Méreteikben eltérőek ugyan, de racionális beosztásuk, tiszta világos belső elrendezésük a mindennapok hasonló keretére, hasonló életstílusra utal.

Madách Imre mindennapjairól páratlan – teljességében eddig csak kéziratban ismert – forrás áll rendelkezésre. Készítőiről *Balogh Károly* (1848-1930) köztudott, hogy Madách Imre nővérének Máriának a fia, s az is, hogy szülei 1849-es tragikus halála után nagybátyja sztregovai otthonában nevelkedett. Kevésbé közismert további pályája. Jogi egyetemet végzett, s miután nőül vette *Bérczy Margitot* – s ezzel személyében összekapcsolódott a Madách és a Bérczy írói hagyatékok sorsa – Pécsre költözött. Ott írta meg *Gyermekkorom emlékei* címmel 1912-ben a sztregovai évek történetét. Ezt a kéziratot fia *Balogh Károly* irodalomtörténész

csak részben használta fel Madách-tanulmányköteteiben. A kéziratból, ebből az aprólékos visszaemlékezésből számtalan érdekes művelődéstörténeti adalékot nyerhetünk a korabeli életmódról, s egyebek mellett pontosabb képet kapunk Madách Imre barátairól, ismerőseiről is. Ebben a tekintetben a csesztvei és sztregovai időszak eltérő vonásokat mutat.

A csesztvei udvarházban nem volt hiány jó baráti társaságban, vidám kompániában, zajos vendégjárásban. Nemcsak a leghűsegebb barát Szontagh Pál látogatott ide rendszeresen, de megfordult itt a megyei köznevelés több vezető alakja is. Madách baráti társaságához tartozott az ellenzéki tábor számos képviselője, maga is a liberális pártcsoporthoz aktív és hangadó tagja volt. Nem túlzás azt állítani, hogy a baráti társaság gondolkodásmódja fejeződik ki a Nógrádi képcsarnok című epigrammagyűjtemény csípős darabjaiban. A Képcsarnok 1847-ben fogalmazódott Csesztvén. A három szerző – Madách és Szontagh mellé *Pulszky Ferenc* csatlakozott – szándéka az volt, hogy görbe tükrökben mutassák meg a megye tisztikarát. Üres, köpönyegforgató, iszákos, erkölcstelen a hivatalnokok, politikusok zöme ebben a torzképcsarnokban. (Nem esoda, ha sokakra Mikszáth Fény- és árnyképei között is ráismerünk.) Jellemző erejünek tartjuk, hogy Madách elbarátait, csesztvei vendégeit egy 1852-es besúgói jelentésből ismerjük név szerint, és az ebben szereplő 17 személy közül 13 esetében jelezték, hogy forradalmi gondolkodású.

Sztregován különleges figurák, külön alakok tűnnek fel Madách környezetében.

Ezeket az embereket egy társadalmilag hasznos cselekvési lehetőség hiánya szorított egy szűkös, különé kedvteléssel kitöltött életformába. (Ne feledjük, a passzív ellenállás évtizedében vagyunk.)

Megtaláljuk őket már a család alkalmazottai között is. Ott volt *Mihály*, a konyha mestere, herkulesi erejű ám galambszívű szakács; a losonci táncmester *Szölösy*, azelőtt *Weinberger*, a körmagyar nagymestere, aki a »bokázást«, csak »bakázásnak« tudta ejteni; *Jean* a francia nyelvmester, valójában *Janó*, a Turócból származó kiszolgált katoná; és *Péczely Ignác*, a csodadoktor, akinek tudományát Madách is kipróbálta; és végül a legismertebb személy *Pass András* a költő hűségese inasa, ám útlevelé szerint "absolutus philosophus, candidatus poeta". A Madách-rokonságban, a tágas atyafiságban is számtalan példája említhető azoknak, akik különé életformájukkal, szokatlan magatartásukkal, eredetiségükkel tűntek ki.

Ezen belül két típus biztosan elkülöníthető.

Egyrészt voltak azok, akik egyre nehezező gazdasági körülményeiken még nem tudtak úrrá lenni, s romló helyzetüket próbálták palástolni. Így a Károlyi család azon tagja, a későbbi alkancellár László is, akit előkelő világfiként emlegettek. Bécsben kezdte hivatali pályáját, s hogy szerepének megfelelően vascsorára legtöbbször beírta egy, az elegáns frakk zsebébe csúsztatott fekete retekkel.

Másrészt voltak, akik már kevésnek érezték a nemesi udvarházi életforma nyújtotta lehetőségeket, és egy más világba vágytak. Ilyen különös egéniség volt *Möcsáry Béláné*, *Fáy Mária* a nagy utazó is, aki nem tudott

megbékélni lehetőségeivel. Férje halála után megvált nógrádi birtokától, földadta otthonát, és beköltözött a budapesti Pannónia egy szobájába – amolyan Krúdy-féle szálloda lakó lett –, ahonnan a világ felfedezésére indult el. Madách különé barátai között voltak azok, akiknek az életében a könyvnek, az irodalomnak jutott különleges, különé szerep. (Ne feledjük azt sem, hogy ebben az időben a Tragédia fogalmazódik a sztregovai orosz-lánbarlangban.)

Lutter János (Kelecsény) – józangongodkodású kasznár, értékes folyóirat gyűjteményét Madách is sokszor lapozgatta. Megrögzött újságolvasó volt, az újsághirdetések és reklámok megszállotta lett, s az orvostudomány minden "csalhatatlan" vívmányát megrendelte, amit az újságokban hirdelve látott.

Szentiványi Bogomér (Szakal) – rideg és különé aglegény. Szenvedélyes, elvakult könyvgyűjtő, s vásárlásait még a gazdaság rovására is folytatta. Polc, polc felett roskadozott a könyvek súlya alatt az elhanyagolt nemesi kúria dohos levegőjű szobájában. Madách Imre kellemes órákat töltött művelt társaságában. Szellemes és megszállott társalgó volt, aki miközben megosztotta macskáival reggelijét, komoly beszélgetéseket folytatott le velük.

Sréter Miklós (Szada) – amolyan falusi fűzfapoéta eredeti típusa, aki minden tárgyat megverselt, ami az útjába akadt. Műsája feledtetett vele minden nélkülözést. Imre barátjáért valósággal rajongott, ki is fejezte ezt egyik "mélyértelmű" versében: "Veres tornyu kastély itt ha látlak/ A világot felejttem és bajomat/ Fellelem barátomat." Sréter Miklós az elszegényedett nemesi réteghez

tartozott, hivatalt nem vállalt, nem kapott. Amikor birtokától meg kellett válnia, Madách Imre bocsátott rendelkezésére kis lakást a régi kastélyban, majd Felső-Sztrégován egy parasztházban húzódott meg, s a francia grammatika tanulmányozásának s a költészkedésnek szentelte egész életét.

Sztrégován Madách Imre mindennapjai is a vidéki nemesség tipikus életformájában teltek, életmódja – a gazdaság általánosan rossz állapotából következően – a kortársakéhoz hasonlóan kisszerű provinciális gondokkal terhes volt.

Ennek a letűnőben lévő világnak, a feudális javadalmon alapuló udvarházi életmódnak a jelképeként álljon itt Madách Imre életének egy aprócska mozzanata. 1860-at írunk, Madách Imre unokahúgát kíséri első báljára, Losoncra. Az eseményt a szemtanú Bałogh Károly így örököltette meg: "Az utazás a nagy családi bárkában történt, amely ósdi, nagyszerű kocsin ugyancsak volt a sáros, kegyetlen útban a négy lónak mit húznia. Ódonszerkezetű, üveges, zárt batár volt ez, mely méreteivel kis háznak is beillett. Erős, esontos, négy pej volt élébe fogva. Pass András a filozófus lebocsájtja az oldalhágcsókat, besegíti a nagymamát, beszáll Imre bátyám és Anna is. Most elindul és jobbra-balra billen a bárka, csörömpölnek az ablakok és Pass Andrásnak ezután Ráróság, hol a kocsi eléri a losonczy országutat, ugyancsak van dolga,

hogya a nagy batár oldalain, hol jobbról, hol balról kapaszkodva az e célra alkalmazott bőrhurokba, egyensúlyban tartsa a bárkát."

Mikszáth Kálmán legkorábbi írásaiiban, a Balassagyarmaton 1869-73 között keletkezett elbeszélésekben is ott közlekednek a vármegyei utak ragadós nyúlós sarában az ilyen "ominózus zöld bárkák". Ezek a rongyos járgányok őriznek még valamit a régi szép napok emlékéből, dicsőségéből, de patinájuk rég megkopott, szerkezetük megrozant, biztonságuk megingott – s csak nehezen tudtak már az úton maradni, haladni.

Az 1850-es, 60-as évek Nógrád vármegyéje a különé magatartás táptalaja.

Nem véletlenül velük népesíti be Mikszáth is első elbeszéléseit. A gondolatsort folytatva szinte kényszerítő erővel kell feltenni a kérdést: – Vajon nem azok a különös figurák, akiket Madách még kortársként ismert, vagy barátként szeretett, s Mikszáth műveiben társadalmi típusá, a különccé emelődtek lényegülnek át Krúdy költészetében képzelt múltban élő kalandorokká, a tegnapok ködlovagjaivá?

– És vajon nem közös úton haladnak-e Madách döcögős családi bárkája, a Mikszáth vármegyei csészák, s Krúdy ködbevesző postakocsija? (*Elhangzott 1992. október 11-én Pécsen a Madách Konferencián az előadás részleteként*.)